

Treba istaknuti da su pravo bogatstvo ove knjige neosporno njezine slike i ilustracije, njih ukupno 33, među kojima su tlocrti logora, sheme glavnih prometnih pravaca deportacije Istrana rekonstruiranih na temelju svjedočanstava, slike istarskih logoraša, posuda za obrok u logoru te ostalih predmeta za svakodnevnu uporabu kojima su se istarski logoraši služili tijekom boravka u logorima za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Također vrijedi istaknuti da su autori u sklopu knjige objavili DVD na kojem se mogu pogledati i poslušati svjedočanstva preživjelih istarskih logoraša.

Naposljetku se možemo složiti sa zaključkom Tomislava Ravnića iz uvodnoga dijela da ova knjiga može poslužiti široj čitateljskoj publici, ali i mlađim generacijama kao edukacijski priručnik. Prvi dio knjige, u kojem su se autori bavili općom povijesti holokausta, definicijama logora i problemom brojeva, mogao je biti sadržajno bogatiji, osobito u prikazu političkoga i društvenoga konteksta, ali autori su se odlučili zadržati na kratkim crtama i objašnjavanju tehničkih karakteristika logora. Drugi dio knjige sadržajno je privlačniji i u njemu čitatelj ima priliku saznati o sudbinama logoraša, tj. potresne priče ljudi koji su na vlastitoj koži iskusili strahote Drugoga svjetskog rata.

Knjiga *Bili smo samo brojevi. Istrani u koncentracijskim logorima u Drugome svjetskom ratu* Igora Jovanovića i Igora Šaponje vrijedan je doprinos istraživanju lokalne istarske i suvremene hrvatske povijesti. Obrađuje slabo zastupljenu temu upotrebljavajući višestruke istraživačke metode, uključujući metodu usmene povijesti prikupljanjem svjedočanstava sudionika povijesnih događanja. S obzirom na temu koja dominira njezinim stranicama, knjiga je i vrijedan doprinos istraživanju lokalne povijesti istarskoga poluotoka. Kao takva, ona i dalje ima prostora za napredak, ali svakako je daljnji poticaj za istraživanje lokalne istarske, ali i suvremene hrvatske povijesti u cjelini.

NIKŠA MINIĆ

Franko Mirošević, *Dubrovački kotar u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Dubrovnik: Udruga antifašista, 2016), 406 str.

Knjiga je objavljena u Dubrovniku 2016. u izdanju Udruge antifašista Dubrovnika, a ima ukupno 406 stranica i 1057 bilježaka te sedam geografskih karata i dosta fotografija.

Čine ju predgovor, kratki prikaz geografskoga i političkoga položaja Dubrovnika, slijede osnovni dijelovi knjige: "Uvodna cjelina" i "Temeljna cjelina", te na kraju "Obavijesna cjelina".

Zgodno je što se uz prikaz zbivanja u posebnim okvirima uz fotografije pojedinih istaknutih osoba donose kratki biografski podaci o njima. U nedostatke bi netko mogao ubrojiti činjenicu da autor često ide od jednoga do drugoga dokumenta ili novinskoga članka, prepričava ga i citira i tako postupno daje prikaz zbivanja, ali to je i prednost, jer doprinosi oživljavanju prave atmosfere i autentičnom prikazu zbivanja.

Prednost je knjige što se autor koristi s jedne strane kao glavnim izvorom dokumentima Nezavisne Države Hrvatske (NDH), posebno Velike župe Dubrava, a s druge strane izvorima i zbornikom građe o partizanskom pokretu te literaturom o jednim i drugima.

Nakon predgovora autor kratko pomoću geografskih karata prikazuje promjene u položaju Dubrovnika od 1931. do 1941., najprije kada se našao u okviru NDH, a zatim nakon talijanskoga anektiranja istočnih Konavala i otoka Mljeta od 1941. do 1943. godine.

Veoma je korisno što autor u "Uvodnoj cjelini" donosi statističke podatke o broju i nacionalnoj strukturi stanovnika, strukturi gospodarstva, političkim strankama i njihovoj snazi i odnosima na području Dubrovnika od 1929. do 1941., i to u kontekstu prikaza prilika u Kraljevini Jugoslaviji i rezultata parlamentarnih izbora 1935. i 1938. te općinskih izbora.

U drugom, najvećem dijelu knjige, "Temeljna cjelina", autor detaljno i dokumentirano prikazuje ratna zbivanja i stradanja, ali i svakodnevni život stanovnika grada i kotara Dubrovnik te šire, i to kronološki, iz godine u godinu rata. Pritom se bitno razlikuju dva perioda: od 1941. do rujna 1943., kada dubrovački kotar kao i cijela tzv. Druga zona živi pod otvorenom ili manje ili više prikrivenom okupacijom fašističke Italije, te od 1943. do listopada 1944., pod isto tako prividnom, ali jasnom okupacijom nacističke Njemačke.

U ovom ću se tekstu ograničiti samo na prikaz najvažnijih događanja u ta dva perioda, i to ne striktno redosljedom kako ih donosi autor, nego tematski.

Za period od 1941. do 1943. autor prikazuje uspostavu civilne i vojne vlasti NDH u travnju 1941. i primjenu represivnih i rasnih zakona NDH, po kojima se Židovi i Srbi uhićuju, otpremaju u logore ili istjeruju iz grada, a imovina im se oduzima. No već u rujnu, reokupacijom, koju Talijani pravdaju potrebom da zaustave nasilje ustaša nad srpskim stanovništvom u Hercegovini i civilima u okolici grada, vojne postrojbe NDH moraju napustiti Dubrovnik, a predstavnici civilnih vlasti u svojem su djelovanju ograničeni diktatom talijanskoga vojnog zapovjedništva. I u pogledu Židova vojno zapovjedništvo 1942. odbija zahtjev velikoga župana Buća da puste katolike iz miješanih brakova, a da odobre iseljavanje preostalih Židova sa svojega područja.

Talijani tada pred nemoćnim predstavnicima civilne vlasti NDH provode talijanizaciju u školama, zapošljavanjem, dijeljenjem hrane i sl., a toleriraju zločine četnika u istočnoj Hercegovini i omogućuju četničkim komandantima boravak u gradu.

Dio istaknutih haesesovaca u Dubrovniku pridružuje se Ustaškom pokretu, neki uspostavljaju veze s Narodnooslobodilačkim pokretom (NOP), a treći ustraju u "političkom čekanja" Vladka Mačeka. Tek 1943. neki istaknuti haesesovci na sugestiju Tome Jančikovića, člana najužege vodstva Hrvatske seljačke stranke (HSS), pozivaju pristaše na suradnju s NOP-om, nadajući se da će nakon rata tako osigurati diobu vlasti s komunistima. No partizansko vodstvo nije imalo povjerenja u njih, iako ih nisu izjednačivali s ustašama.

Zbog straha od snažnoga terora ustaških vlasti i talijanske vojske te ratnih zbivanja u široj okolici, ali i zbog pozitivna odnosa prema stvaranju NDH 1941. u samom gradu veoma je malo znakova otpora i djelovanja komunista, koje su ustaške vlasti uhitile na početku rata. Nakon nove akcije skojevaca u ožujku 1942. talijansko vojno

zapovjedništvo uhićuje 130 osoba, 38 osuđuje na dugogodišnju robiju i time zaustavlja svaki daljnji otpor u gradu do pada Mussolinija osim ilegalnoga skupljanja pomoći za partizane i propagande. Istovremeno su se održavale razne kulturne i političke manifestacije u gradu, ali je svemu ton davala Ustaška mladež. Obilježavali su i dan atentata na zastupnike HSS-a 1928. tvrdeći da ustaše slijede i ideje Stjepana Radića. (Op. B. B.: To je potpuno netočno i suprotno od njegova ponašanja jer je kao antimilitarist i protivnik svake mržnje među narodima bio u stalnom sukobu s frankovcima.)

Na području Konavala partizanske su grupe razbijane, ali otpor na Pelješcu uz oscilacije stalno raste, partizani jačaju, vjerojatno i zbog sve jačih i potpuno neprimjerenih odmazdi talijanske vojske, nekad u suradnji s ustašama, oružnicima, domobranima, u kojima se uhićuju i ubijaju ljudi, pljačkaju i pale kuće i na kraju bombardiraju čitava sela, u kojima stradaju civilni stanovnici desetaka sela: Kule, Pijavičina, Oskorušna, Putnikovića i dr.

Potpuna podređenost vlasti NDH Talijanima pokazuje se 1942. godine. Nakon što su se četnici početkom 1942. u Crnoj Gori i istočnoj Hercegovini pridružili njima i Nijemcima u borbi protiv partizana, Talijani su dopustili legalizaciju četničke Dobrovoljačke protukomunističke milicije (*Milizia volontaria anticomunista* – MVAC) na svojem okupacijskom području i uključili ju u sastav svojih postrojbi, a vlasti NDH morale su, prema sporazumima sklopljenim u Zagrebu u lipnju i srpnju 1942., preuzeti izdržavanje MVAC-a, koji je do kraja 1942. imao oko dvadeset tisuća pripadnika i još deset tisuća nenaoružanih. Mirošević piše da su pripadnici MVAC-a u suradnji s Talijanima slomili partizane i uspostavili svoju vlast u istočnoj Hercegovini, nad kojom NDH nije imala nikakvu kontrolu, ali ne spominje da su u listopadu i studenom 1942. opljačkali, spalili i pobili na stotine seljaka Hrvata po selima od područja Cetine do zaleđa Splita (Rašćane, Kozica i Dragljane, Gata, Naklice Čišla Ostrvica, Dugopolje, Kotlenice, Dolac i dr.).

Mirošević naglašava da je 1943. prijelomna godina i za svijet i za dubrovačko područje. Nezadovoljni ponašanjem Talijana u borbama protiv partizana na Neretvi i Sutjesci, Nijemci šalju svoje vojne postrojbe u Drugu zonu, do tada isključivo talijansku, a nakon pada Mussolinija 8. rujna 1943. brigade njemačke divizije “Prinz Eugen”, nakon slamanja kraćega otpora Talijana u samom gradu, ulaze 12. rujna 1943. u Dubrovnik. Ulazak njemačke vojske na područje dubrovačkoga kotara najavio je najkrvaviji dio rata.

Partizani su se, uz kratki otpor, morali povući s cijeloga područja Dubrovnika. Jedino je na Pelješcu 13. južnodalmatinska brigada sa dva bataljuna 1. dalmatinske proleterske brigade pokušala spriječiti 2. bataljun njemačke 7. SS divizije “Prinz Eugen” pojačan sa 369. legionarskom divizijom da okupira poluotok. Nakon borbi od 23. listopada do 10. studenoga 1943., u kojima su obje strane imale velike gubitke, partizani su se morali povući na Korčulu, odnosno na Biokovo. Objе njemačke divizije imale su zapovjedni i stručni kadar sastavljen od Nijemaca iz Njemačke, ali većinu vojnika divizije “Prinz Eugen” činili su folksdojčeri iz Banata, Hrvatske, Rumunjske i Mađarske, a 369. legionarske divizije Hrvati s područja Banije, Like i Bosne i ostataka 369. pukovnije koja je uništena kod Staljingrada. (Troškove tih kao i svih njemačkih vojnih postrojbi na tlu NDH također je plaćala NDH.)

Mirošević detaljno opisuje i ilustrira fotografijama kako su te jedinice nakon okupacije poluotoka u akciji "čišćenja" po broju ubijenih ljudi, spaljenih sela i pljačkanju nadmašile sve akcije talijanske vojske, a pred njima je trenutačno pobjeglo gotovo sve stanovništvo Pelješca. Zbog toga su prosvjedovali i predstavnici NDH u Dubrovniku. Niz dokumenata NDH svjedoči da su dijelovi tih divizija činili teške zločine protiv civila na području Dalmacije od Cetinske do Sinjske krajine 1943. i 1944. godine.

Od niza događaja o kojima se piše važno je spomenuti njemačku deportaciju muškaraca sposobnih za vojsku s obalnoga područja Dalmacije u proljeće 1944., uglavnom preko Metkovića prema Slavoniji ili Njemačkoj, bez dopuštenja i uz prosvjede vlasti NDH. Sa Šolte i nekih dijelova obale evakuirani su i svi civili u unutrašnjost. Pritom je bilo ubijanja, silovanja i stradavanja na druge načine. Možda je to bilo u vezi s Hitlerovom odredbom od 10. rujna 1943. o osnivanju Operativnoga područja Jadransko primorje sa sjedištem u Trstu, koje je trebalo dopirati do Rijeke, zbog koje su neki ustaški dužnosnici sumnjali da oni žele cijelo to područje pretvoriti u svoj "Hinterland". Svakako su ta područja pretrpjela golemu gospodarsku štetu zbog zapuštenih vinograda i maslina, uništene stoke, opljačkanih i spaljenih kuća. Deportacija je obustavljena u lipnju 1944., ali stanovnici su se mogli vratiti kući tek nakon oslobođenja Dalmacije.

Treba reći da su stanovnici grada i 1943. i 1944. živjeli gotovo mirno, ali mučeni strahom od ratnih zbivanja u neposrednoj ili daljoj okolici, zaposjednuti povremeno većim brojem vojnika nego što je bilo stanovnika. Trpjeli su oskudicu hrane, pa i glad, a stradavali i od bombardiranja Saveznika dok su se ujedno kao i prije održavale navike svakodnevnoga života, djelovale su kulturne ustanove, škole, a tek 1944. uveden je redarstveni sat.

Mirošević detaljno piše i o nastanku partizanskih grupa koje do 1944. kontinuirano djeluju samo na Pelješcu. Postupno nastaje najprije Pelješki, pa Konavoski i Dubrovački partizanski odred, koji sudjeluju u oslobađanju grada. Nakon što su Hercegovinu i dio otoka oslobodile 11. dalmatinska i 3. prekomorska brigada, 29. hercegovačka proleterska divizija te 2. dalmatinska proleterska udarna brigada, sam Dubrovnik opkolile su 26. dalmatinska divizija, 10., 11., 12. i 13. brigada 29. hercegovačke udarne divizije, 2. dalmatinska proleterska udarna brigada, Primorska operativna grupa 2. crnogorskog korpusa i Grupa južnodalmatinskih otočnih odreda 8. dalmatinskog korpusa s oko 5000 vojnika.

Tada je grad napustilo oko 4500 pripadnika 369. legionarske divizije i neke ustaške i domobranske postrojbe s četnicima, a 3. bataljun 2. dalmatinske proleterske udarne brigade ušao je 18. listopada 1944. u Dubrovnik.

Jedinice 1. proleterske dalmatinske brigade (koja se s pripadnicima 369. divizije borila i na Pelješcu u listopadu 1943.) i 11. dalmatinske brigade nakon višednevnih borbi na Vukovu klancu na putu prema Metkoviću definitivno su porazile i 369. diviziju i ustaše (navodno 2600 ubijenih, 1030 zarobljenih). No te borbe više nisu bile vezane za Dubrovnik, nego za oslobođenje cijele Dalmacije.

Prema podacima Zemaljske komisije za ratne zločine, Nijemci, Talijani, ustaše i četnici ubili su na području Dubrovnika sljedeći broj ljudi: u kotaru Dubrovnik lišene su života 274 osobe, u gradu Dubrovniku 141 osoba, tj. ukupno 415 osoba, a u okrugu izvan Dubrovnika 218 osoba. U okrugu su dakle ukupno ubijene 633 osobe, od čega su Nijemci ubili 299, Talijani 183, ustaše 128, a četnici 23 osobe. I podaci Vladimira

Žerjavića iz 1989. u skladu su s prethodnima: u općini/području Dubrovnik ukupno su ubijene 973 osobe, od čega je bilo 560 boraca i 413 civilnih žrtava. Od 973 osobe u naseljima je ubijeno 286 osoba, a od toga je 890 Hrvata.

I na području cijele Dalmacije najveći broj civila stradao je od saveznika NDH, njemačkih i talijanskih vojnih postrojbi i četnika. Dodala bih da je, suprotno od toga, na području Zagreba, sa snažnim NOP-om i partizanskim jedinicama, najveći broj civila Hrvata stradao od ustaških vojnih postrojbi i policije.

Mirošević u knjizi donosi i mnogo pojedinačnih slučajeva poginulih Talijana, ustaša, četnika i Nijemaca, bez statističkih podataka.

U cjelini mislim da treba zaključiti da je autor uložio veliki napor u istraživanje, a rezultat je najiscrpniji i znanstveno nepristran i dokumentiran prikaz prilika i događaja u kotaru Dubrovnik za vrijeme Drugoga svjetskog rata, kakav je danas rijedak. Prednost je što su događaji prikazani u živom ritmu i plastično. Zato će knjiga nesumnjivo privući pozornost i šire publike.

BRANKA BOBAN

Árpád Hornyák, *Hungarian-Yugoslav Diplomatic Relations 1918-1927*, Translated from the Hungarian by Thomas J. and Helen D. DeKornfeld (Boulder, Colorado; Wayne, New Jersey: Social Science Monographs; Center for Hungarian Studies and Publications, Inc., 2013), x + 426 str.

Ovo je prijevod na engleski jezik knjige mađarskoga povjesničara Árpáda Hornyáka, koja je u izvorniku na mađarskom jeziku objavljena 2004. godine. Knjiga se bavi diplomatskim odnosima Mađarske i jugoslavenske države, odnosno Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) od kraja Prvoga svjetskog rata do 1927. godine.

Autor knjige Árpád Hornyák predaje povijest na Sveučilištu u Pečuhu, suradnik je Instituta za povijest Mađarske akademije znanosti, a u svojem znanstvenom i istraživačkom radu posebno se koncentrirao na mađarsko-jugoslavenske odnose tijekom XX. stoljeća.

Knjiga je podijeljena na tri glavne cjeline: "From the Liberal Democratic Revolution to the Deposition of the House of Habsburg" (str. 1 – 124), "After the Royal Coups" (str. 125 – 182) i "The Détente" (str. 183 – 280).

Autor odnose između Mađarske i Kraljevine SHS u spomenutom razdoblju uvijek sagledava i objašnjava u širem europskom kontekstu, prateći odnose i položaj i drugih, njima susjednih zemalja kao i tada vodećih europskih sila poput Francuske i Velike Britanije.

Prvu cjelinu, "From the Liberal Democratic Revolution to the Deposition of the House of Habsburg" ("Od liberalno-demokratske revolucije do svrgavanja Habsburgovaca"), autor započinje razmatranjem stanja na kraju Prvoga svjetskog rata, kada je sklopljeno primirje između nove mađarske vlade i sila Antante, pri čemu su snage